

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/2

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1

Часлав В. НИКОЛИЋ

БАРКА И АУТОПОЕТИКА: СИМБОЛИЧКЕ ФОРМЕ
ВОДЕ, ПЛОВИЛА И ПУТОВАЊА У СТАРОМ ЗАВЕТУ И У
РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 9

Никола З. ПЕУЛИЋ

ТРАНСФОРМАЦИЈА БЕСТИЈАРИЈУМСКОГ КОМПЛЕКСА
СТАРОЗАВЕТНЕ КЊИГЕ ПРОРОКА ЈОНЕ У РОМАНУ
О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 29

Ђорђе Р. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО КАО „ЧЕТВРТИ СВЕТ” АНДРИЋЕВЕ ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ / 39

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ

ПЛАЊАЊЕ КРИВИЦЕ (ПЕТ ЈЕВРЕЈСКИХ ЛИКОВА
У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА) / 57

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ

ПРОЦЕСУАЛНА ДУХОВНОСТ ЈЕВРЕЈСКЕ ТЕМЕ
У АНДРИЋЕВОЈ ПОЕТИЦИ (ИСТИНЕ) КАО ВИД
ОНТОЛОГИЗАЦИЈЕ ХРОНОТОПА ГРАДА / 67

Марија М. ШЉУКИЋ

ПОЈЕДИНАЧНО И КОЛЕКТИВНО ПАМЋЕЊЕ КАО ПОЕТИЧКА
КОНСТАНТА У ЈЕВРЕЈСКИМ ПРИЧАМА ИВЕ АНДРИЋА / 81

2

Анка Ж. СИМИЋ

ПСАЛМИ У СТАРОМ ЗАВЕТУ И СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
АПОКРИФНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 91

Николина П. ТУТУШ

СЛИКА РАЈА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЦРКВЕНОЈ ПОЕЗИЈИ / 101

Предраг З. ПЕТРОВИЋ

БОГОДЕЈСТВЕНА СВЕДОЧАНСТВА БИБЛИЈСКИХ ИДЕОГРАМА / 117

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПРЕЖИЦИ МАТРИЈАРХАТА У МАРИОЛОГИЈИ ПРАВОСЛАВНЕ
БОГОСЛУЖБЕНЕ ХИМНОГРАФИЈЕ / 129

Александра Д. МАТИЋ

КРАЉ СОЛОМОН У ЈЕВРЕЈСКОЈ И СРПСКОЈ
УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ / 145

Ана С. ЖИВКОВИЋ
ЈЕРУСАЛИМ У РЕЛИГИОЗНОМ ЕПУ ИСТОРИЈА О ПОСЛЕДЊЕМ
РАЗОРЕНИЈУ СВЕТАГО ГРАДА ЈЕРУСАЛИМА ВИКЕНТИЈА РАКИЋА / 165

Срђан В. ОРСИЋ
ЈЕВРЕЈИ У СРПСКОМ РОМАНУ 19. ВЕКА / 175

3

Василије К. МИЛНОВИЋ
СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ
И РАЗУМЕВАЊЕ ХОЛОКАУСТА: СРПСКИ И ЈЕВРЕЈСКИ
НАРАТИВ СТРАДАЊА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 185

Јелена Н. АРСЕНИЈЕВИЋ МИТРИЋ
СТРАДАЊЕ СРБА И ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ
ЈАСЕНОВАЦ ЉУБЕ ЈАНДРИЋА / 203

Krinka B. VIDA KOVIĆ PETROV
RETHINKING THE HOLOCAUST NOVEL IN YUGOSLAVIA: FROM HINKO
GOTTLIEB TO ALEKSANDAR PETROV'S LIKE GOLD IN FIRE / 225

Dubravka K. BOGUTOVAC
NOSAČ SAMUEL KAO NOSIVA SINEGDONA / 239

Andrijana A. NIKOLIĆ
RADOST I TUGA SAMOKOVLJINIХ ЈЕВРЕЈА / 247

Ђорђе Н. КЕБАРА и *Стеван М. МИЛОВАНОВИЋ* (Данијел Перахија)
СОЦИОКУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ БЕОГРАДСКИХ
ЈЕВРЕЈА У ЗБИРЦИ ПРИЧЕ СА ЈАЛИЈЕ ХАИМА С. ДАВИЧА

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ
ТО „ПОДМУКЛО ДЕЈСТВО БИОГРАФИЈЕ“:
ПРИПОВЕТКА „АПАТРИД“ ДАНИЛА КИША / 277

Тамара М. ЉУЈИЋ
КАПО – ТИТУЛА НЕМОГУЋНОСТИ ПОСТОЈАЊА
ИЗМЕЂУ „МИ“ И „ОНИ“ / 287

4

Оља С. ВАСИЛЕВА
„ГРОЗНИЦЕ ЈЕДИНСТВА“ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА / 299

Александра В. ПАУНОВИЋ
ЈЕВРЕЈИ У ПОЕЗИЈИ РАШЕ ЛИВАДЕ: КОЛИКО НИСКО ДО БОГА? / 309

Сузана Р. БУНЧИЋ
ПРИПОВИЈЕДНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПРИЧА
У РОМАНУ ДОСИЈЕ ШЛОМОВИЋ / 325

Јована Б. КОСТИЋ
ЕФЕКАТ ХОЛОКАУСТА У РОМАНУ ГЕЦ И МАЈЕР ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 337

Марија С. ПАНТОВИЋ

„ОНЕ ГОВОРЕ СВОЈИМ ОДСУСТВОМ, ОНИМ ШТО НИКАДА
НЕЋЕ БИТИ”: О ПРИСУТНОМ ОДСУСТВУ У РОМАНИМА
ЦИНК И МАМАЦ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 347

Дина М. ЛИПЈАНКИЋ

ИЗМЕШТЕНОСТ ИДЕНТИТЕТА У ЕГЗИЛУ И НОСТАЛГИЈА ЗА
ИДЕНТИТЕТОМ У СНЕЖНОМ ЧОВЕКУ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 357

Александра В. ЧЕБАШЕК

ТРАГОВИМА СМРТИ У РОМАНУ АЛЕКСАНДРА
ХЕМОНА ПРОЈЕКАТ ЛАЗАРУС / 369

Gordana M. TODORIĆ

PROBLEM RAZGRANIČENJA SVETOVA
– SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 379

Миливоје В. МЛАЂЕНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕТЕТА У РОМАНУ
SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 387

Зорица Н. МЛАДЕНОВИЋ

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ПЛУРАЛИТЕТ У ПЕСМИ
„ДО ВИЂЕЊА ДАНИЦЕ” РИЧАРДА БЕРЕНГАРТЕНА / 397

1

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ¹

Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
Училишњи факултет у Призрену – Лепосавићу

ПЛАЋАЊЕ КРИВИЦЕ (ПЕТ ЈЕВРЕЈСКИХ ЛИКОВА У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА)

У Андрићевим приповеткама, Јеврејима припада посебно место. Они су представљени као индивидуални и колективни изрази архетипске жртве. Рад има за циљ да аналитичко-синтетичком методом осветли ауторов приступ јеврејству кроз анализу пет јеврејских ликова (Рифка, Паула, Макс Левенфелд, Менто Папо, јеврејски дечаци) из следећих приповедака: „Љубав у касаби”, „Речи”, „Писмо из 1920. године”, „Бифе ”Титаник””, „Деца”. Извешћемо закључак да су разлози за појаву антисемитизма врло сложени и засновани на плаћању кривице.

Кључне речи: Андрић, Јевреји, антисемитизам, кривица, жртва

У приповеткама Иве Андрића о Јеврејима доминантне теме су рат и судбина човека у рату, а посебно јеврејског човека. Говорити о овој врсти Андрићевих приповедака значи најпре говорити о трагању за идентитетом, о неприпадању и усамљености у свету који се доживљава као непрекидно страдање, као опасност, страховање, као трагање за безбедним местом за живот, да би се напошетку схватило да такво место не постоји, да су свуда јед и патња. Ликови ових приповедака живе у тешким околностима, носе тешко бреме јеврејске судбине и у својим коренима једнако проблематичну подељеност између хришћанства, ислама и јудаизма (Стојановић 2003: 63). Свесни су своје издвојености, обележености пореклом које свакога часа може бити означено као непожељно за живот у заједници. Стога су стрепња и тескоба стални пратиоци њихових судбина. У складу са овом поставком, Андрић анализира различите облике преживљавања у ратном и послератном добу (од мирења са злом, пасивности, трпљења, понижења, преко отпора, освете, насиља, све до поражавајућег сазнања да „зло рађа зло”) указујући на феномене времена у којем живимо. Аутор са горчином испитује постојање хуманистичких принципа у оваквом свету. Трагајући у својим приповеткама, пре свега, за истином у свим аспектима живота, Андрић долази до сазнања да су насиље и зло неодвојиви део човекове природе, и то сазнање нуди као датост, као непомериву чињеницу (Леовац 1979: 85).

У свакој приповеци у нашем фокусу су: развој приче, судбина ликова, предоређеност те судбине, однос ликова према пореклу и породици, немогућност да достигну срећу, трагање за љубављу, друштвене околности у којима се прича одиграва, специфичност средине, најаве погрома, страхови, злочини, кривица.

Усредсредили смо се на анализу ликова, њихов проблемски идентитет који мучи све Андрићеве јунаке јеврејског порекла, али и оне двоструког порекла код којих је осећање збуњености и страха још израженије. Проблематичан идентитет води ликове у самоћу, издвојеност, патњу, али и у погрешне одлуке, најчешће кобне по њих саме. Она од рођења присутна потреба да остану уздржани спутава

1 snezana.bascarevic@pr.ac.rs

их да припадају ма којој групи, стога најчешће остају неприлагођени и у оквирима сопствене породице. Пратећи судбину јеврејских ликова у приповеткама, утврђујемо да ликове мучи тзв. јеврејски синдром, немогућност прилагођавања и суштинског припадања некоме/нечему и осећање кривице. Јеврејски синдром је усмерен на бригу о преживљавању и толико је јак да се сели и на друге ликове нејеврејског порекла, јер је време у коме Андрићеве јунаци живе небезбедно за све. Сви ликови су у потрази за сигурним простором, за уточиштем које у суморном свету у коме обитавају не може да постоји. Промашеност и изгубљеност Андрићевих јунака је наглашена, без обзира на порекло и простор на коме живе (Палавестра 1998: 124). Андрић је истински познавалац људске психологије који прати драму човекове унутрашњости и тумачи тешке судбине ликова потврђујући да за њих, као ни за читаоца приповедака, нема утехе и да је изостајање утешног објашњења и какве – такве наде специфичност његовог књижевног дела.

Андрићев књижевни опус често сведочи о етничко-религиозним напетостима, о јазовима између различитих конфесија. Ове напетости и разлике узрок су што се његови књижевни ликови неретко понашају као типични представници једне одређене етничке или конфесионалне групе. Јевреји, живећи у простору између две конфликтне цивилизацијске парадигме, творе трећи културни фактор.

Циљ истраживања у овом раду је да се осветли ауторов приступ јеврејству кроз анализу јеврејских ликова: Рифке, Пауле, Макса Левенфелда, Менте Папе, јеврејских дечака и њихове функције у приповеткама: „Љубав у касابي”, „Речи”, „Писмо из 1920. године”, „Бифе ”Титаник””, „Деца” – у којима се писац бави генезом зла, његовим специфичним облицима и психолошким аспектима индивидуалне и колективне жртве са осећањем плаћања кривице, као наслеђеног архетипског оквира, без основа на појединачном плану.

Када су у питању женски ликови у приповеткама о Јеврејима, заједничко им је осећање празнине и усамљености. Оне трагају за зрелом и узвраћеном љубави, остварењем блискости, партнерске везе у којој ће се осетити слободно и заштићено, у којој ће моћи да буду оно што заиста јесу и да – као такве, своје – неке коначно припадну, али служе мушкарцима само за забаву. Судбина је одредила да остану употребљене, па одбачене. Безнадна љубавна веза Рифке и хришћанског момка у „Љубави у касابي” документује се у криминално-друштвеној хроници Вишеграда самоубилачком смрћу јеврејске девојке у Дрини.

Андрић о хришћанском момку пише:

„Леденик је из хрватске племићке фамилије, одрастао у Бечу био поручник код драгонера па због многих авантура и неких новчаних незгода морао да напусти службу. Користећи се добрим везама и својим знањем језика, склонио се у Босну, где је постављен за шумарског капетана у касابي” (Андрић 2018: 44). Затим описује јеврејску девојку:

„Рифка је кћи старог Папе, Јеврејина, који је прије педесет година дошао из Сарајева као сиромаштаклар, а данас је прави газда и трговац. Нема јој пуних шеснаест година, а већ одавно не може мирно да прође кроз чаршију. Ма како удешавала ход, све на њој трепти, игра и дрхти: хаљина, груди, коса. А младе дућанције које морају увијек да имају по једну такву *џилицу* (кад се једна уда друга дорасте), дижу главе с посла, цркву, кашљуцају и дозивају се” (Андрић 2018: 44).

Након приказивања главних актера, писац наставља са приповедањем из кога наслућујемо Леденикове нечасне намере:

„У то доба Леденик, не знајући шта да чини с дугим вечерњим сатима, пише свом другу из ескадрона, барону Гези Дурнајесу: Друга необична ствар је, ти већ погађаш, жена, то јест дјевојчица. Заправо је и она туђинка као и мост. У једног овдешњег трговчића, шпањолског Јеврејина, има кћи у седамнаестој години. Коса јој је зага-ситоцрвена и семитски бујна, кожа зачудо чиста и танка, а очи смеђе, готово тамне. Сјеђаш ли се капетанице Фон Гразинг? Мала подсјећа на њу, само што је за двадесет година млађа, сто пута љепша и хиљаду пута невинија. Кратко: залогај за богове” (Андрић 2018: 46).

Схвативши да је употребљена, па одбачена „[о]д оне ноћи Рифка стварно и не долази себи. Види шта се око ње ради, чује доктора, учитељицу и мајку, разабире како јој говоре, и сама рекне понеку ријеч, али све то као у сну” (Андрић 2018: 47). Уследила је самоубилачка смрт: „Али се убрзо сазнаде да је дјевојке нестало. А сутрадан надође леш у једној загоци, међу кладима. Рибе је бјеху начеле. Јевреји се растркаше као мрави. Брзо изађе комисија и изврши преглед. Сахранише је одмах пред вече, у дну јеврејског гробља, крај саме цесте. Све су радили хитно и шутке” (Андрић 2018: 48).

Главна тема, чак и главни јунак Андрићевих приповедака је управо зло и аутор осећа дужност да кроз литературу говори о злу као чињеници која је саставни део човека, увек присутно, мање или више изражено, у складу са животним околностима. Преиспитује феномен зла, посебно, егзистенцијално и метафизички схваћен однос целата и жртве, при чему доминира проницање у лик целата. Специфичност Андрићеве прозе је смиреност са којом износи ово сазнање, прибраност са којом указује на оно што се догодило, наглашавајући чињеницу да су све монструозне ствари, сви злочини, ужаси, притисци, репресије, човекових руку дело (Зафрански 2005: 152). Мента Папу, пропалицу и отпадника од сарајевске јеврејске заједнице, иронија судбине сучељава са тлачитељем који је у свом свету и на свој начин исто тако пропала егзистенција. Менто Папо, жива негација стереотипа материјално успешног Јеврејина, у смртној опасности очајно жали што је изневерио пословичну јеврејску похлепу и страст за богатством. Андрић је приповетку „Бифе ”Титаник”” посветио управо страдању Јевреја у Независној Држави Хрватској, али се он овде усредсређује на психологију зла оличену у конкретном појединцу – у лику усташе Стјепана Ковића. Он је људски и духовни бедник који у усташким временима види шансу за остварење својих амбиција. Постаје потказивач, водич у пљачкању и убијању Срба и Јевреја. Он је необразован, склон крађи и лагању. Андрић наглашава његову јаловост понављајући како поглед људи увек „склизне” преко њега, јер заправо нема на чему да се задржи. Његова потреба да замаскира сопствену јаловост очитује се у бизарним и баналним поступцима као што су парадирање с лулом и црним наочарима и ношење футроле за тениски рекет испуњен летвицама и празне кутије виолине. Ковић се труди да се истакне међу усташама, те тражи и најзад добија „свог” Јеврејина – Менту Папу званог Херцика.

Херцику је јеврејска заједница сматрала изузетком и изродом, јер је заправо био боем без било каквог етничког или верског одређења, власник бедног бифеа-коцкарнице, локала од пар квадратних метара без столова и столица, иза којег је била још беднија собица, односно стан у којем је ситни Херцика живео с невенчаном женом, крупном католкињом Агатом. Пошто му није било стало до пара, никад их није имао, а кад су наступила усташка времена, полако је губио муштерије, жена га је напустила одневши шта год је у стану било од вредности, па и оне најмање и Херцика је остао сам у празном бифеу без игде ичега. Тад је

постао свестан да је и он Јеврејин, али знао је да не може да се супротстави већој сили и да нема снаге да некуда бежи, те је остао у свом бифеу, чекајући свој судбински ред. Тако се у „Титанику” догађа судбински сусрет између усташе Ковића и Јеврејина Херцике. Ковић покушава да се сети зашто треба да мрзи Јевреје, јер с њима није имао лични контакт, те се присећа католичког антисемитског стереотипа, оптужбе за деицид (уништење бога), који му је пренела мајка. Но „његов” Јеврејин био је као она празна кутија за виолину, јер Херцика није имао ни нажит, ни новац, ни било шта што би се дало опљачкати, већ само голи живот који је за Ковића био безвредан. Пројектујући своју немоћ у „свог” Јеврејина, Ковић га на крају убија. Пуца у Херцику као у сопствену јаловост коју више не може да подноси, прелазећи ону последњу границу људскости, поставши злочинац коме више нису потребни никакви разлози за вршење злочина.

Писац нам Херцику приказује као сина малог трговца, који је и сам некада био ученик трговачке школе и још као ђак почео да пије и да се коцка са беспосличарима по кафанама на периферији. Веселац и пијаница, у свом друштву препознатљивији под надимком Херцика него под личним именом, прешао је брзо пут који води до овог бифеа и коцкарнице на Хисегима. Сав уложени напор родитеља, рођака и осталих сарајевских Јевреја сефарда да га одврате са тог пута, остао је без успеха. У сарајевској сефардској општини сматрају Херцику изгубљеним човеком, шугавом овцом, изузетком и изродом каквог одавно није било међу Јеврејима, и управо поводом њега и понављају стару реч: „Ништа горе бити не може од нашег човјека кад се пропије и проневаљали” (Андрић 2018: 544). Радња надаље тече овако:

„Као да разваљује отворена врата, широко и набусито је ушао човек у усташкој униформи, са италијанском капом набијеном на чело и усташким знаком на њој, са великом кожном футролом од револвера на левом боку. У Ментиним очима то је улазило – најпосле једном! – та неразумљива казна и страшна судбина. У ствари, улазио је Стјепан Ковић, скорашњи усташа из једног летећег одреда који је сада бачен у Сарајево, иначе познати баљалучки беспосличар и сваштар” (Андрић 2018: 549).

Андрић детаљно описује извршавање задатка:

„Посматра Стјепан Ковић свога ’Жидова’ и незадовољан је самим собом и својим ’Жидовом’ и свим око себе. (’Дабоме, то су оставили мени. Мени је запало то!’ понављао је у мислима.) И то незадовољство прелази у огорчење које му стеже грло, удара у главу и изазива у њему потребу да нешто каже, викне, учини [...] И он стаде споро, зверски да се диже, сав се изви и закрену, као да се провлачи кроз невидљиву ограду и, забацијући руку за себе, извуче тежак парабелум, као неки последњи и пресудни доказ, упери га неодређено према страни на којој је стајао Менто и – окиде” (Андрић 2018: 557, 561).

Зло је неминовност, чињеница, стални пратилац живота, има га у свима, у свим околностима, не смо оним ратним, него и тзв. мирнодопским временима у којима зло и даље постоји само има притајени, скривени облик, перфиднији, али једнако опасан. Писац прати све случајеве, аналитички приступа феномену зла и приче јесу толико потресне, јер су одустале од утехе, а човек је остављен сам са собом и својом природом, без оправдања и објашњења за своје поступке.

Иво Андрић посматра и анализира догађај у целини, улогу појединца и групе; насилника и жртве. Прибрано реконструише дешавања на индивидуалном и глобалном плану. С подједнаком пажњом, прати одјеке, последице погрома, душевну празнину, неверицу, кривицу као и неминовне промене које се догађају на дневном плану. Да би догађаји били приказани што истинитије, верније,

аутентичније, лишени су сваког сувишног казивања, дигресија, објашњавања, изношења личног суда. Интензивно ређање слика, тешких сцена насиља и безумља у складу је с јасном тежњом да на читаоце остави аутентичан утисак, јер су размере страдања неподношљиве. Међу Андрићевим Јеврејима битну улогу имају и безимена деца из приповетке са истим насловом, изложена агресији хришћанске деце. Андрићева приповетка „Деца” бави се управо темом прекорачења граница, злом као друштвеним феноменом и отпором јединке према њему. Приповетка је замишљена као исповест једног приповедачевог пријатеља о догађају из детињства. Реч је о дечијој игри и деци као „малим људима” који измишљају „нове, често чудне и свирепе игре”. Описује се група дечака који у игри успостављају хијерархију додељивањем улога вође и следбеника. Ова структура аналогна је оној која се јавља и у другим скупинама: војсци, затвору, криминалним бандама, али је овде реч о игри. Једног дана другари позивају протагонисту приче да сутра пођу да бију Јевреје само зато што су Јевреји они „други”, а у многим дечачким играма подразумева се да постоје две групе: „ми” и „они”. Судбински сусрет се збива када се протагониста лицем у лице суочи с јеврејским дечаком који покушава да умакне гониоцима, међу којима је и он, када препознаје у гоњеном људско биће, те га пропушта, омогућавајући му да се спасе. Но, ту одлуку – да се гонилац идентификује с гоњеним и да му омогући спас – није лако донети, нити је лако живети с њом, јер је такав појединац изложен притиску групе којој припада – изопштавању и јавном презиру – због поступка који се тумачи као преступ и издаја. У приповеци „Деца” дечак који једини не чини зло и пропушта јеврејског дечака да побегне, бива кажњен и одбачен од другова, а починиоци зла не бивају кажњени. Он, видевши очи јеврејског дечака, не подиже летву којом је требало да га удари и овај успе да побегне.

Приповетка почиње овако: „Наш друг, проседи инжењер, причао нам је једне вечери ово сећање из свог детињства” (Андрић 2018: 244). Проседи инжењер приказује догађај: „Спустили смо се у улицу где се обично сачекују јеврејска деца ради туче [...] Али Јевреја није било. Љутито и заповеднички, Миле је предложио да пређемо у чаршију. Већ у првој улици Палика застаде и викну пригушено: – Ено Чифучади!” (Андрић 2018: 244–245). Детаљно описује свој сусрет са жртвом:

„Колико сам после могао да се сетим и просудим, дечак се малко сагнуо (био је то онај исти покрет за одбрану као малочас према Палики), одгурнуо ме лагано, додирнувши ме оном неповређеном руком у слабину, отклонио ме као најлакшу завесу, и потрчао са тутњем кроз узак ходник, поред мене непомична и поред моје уздигнуте летве, којој је на крају стрчао оштар и велики клинац” (Андрић 2018: 246).

Наводимо одломак који говори о његовом „плаћању кривице”:

„Палика је причао свима моју бруку и, карикирајући ме, показивао наред сокака како сам глупо пропустио Чуфче, док су се деца око њега грохотом смејала и правила шале на мој рачун. Миле је само ћутао, и није хтео да ме види ни да чује за мене. Показивали су ме прстом деци из других махала. А ја сам обарао поглед пред свима, сакривао се у школи за време одмора у нужник, и враћао се кући споредним улицама, као прокажен” (Андрић 2018: 247).

Немогућност заборављања и проналажења мира последице су порекла јунака, због којег они постају издвојени, неприпадајући и одувек свесни опасности која заувек вреба. Они који су једном због свог порекла били проглашени за нељуде, за недостојне живота, они не могу више да пронађу ниједан рационалан аргумент на основу кога би веровали да је живот добронамеран и гостољубив.

Син јеврејске, иако покрштене породице јунак је приповетке „Писмо из 1920. године”. Макс Левенфелд је снажан интелектуалац коме је успело да се ослободи симболичког насиља свакојаке религије и као атеист проницљиво дијагностира стање културе чији је темељ верска нетрпељивост и мржња. Насупрот стереотипу космополитизма своје формације, свестан је вредности патриотизма; хтео би да воли босанску отаџбину, али га њена мржња тера у свет. У серији јеврејских ликова у Андрићевим делима он је још један пример човека „између”. Он је човек подељеног порекла (отац из Беча, мајка из Трста, покрштени Јевреји), коме је судбина била одредила да проведе детињство и младост у Босни, човек књиге који је потом, као војник и лекар, искусио рат. Његов покушај изласка из стања „између” састојао се у одрицању од свега што је доприносило поделама: превазишао је своје етничко порекло, одбио је сваку веру и постао атеиста, одредивши се да једноставно буде човек. Међутим, ни то није било решење. Левенфелд, као лекар посвећен лечењу болесних, поставља дијагнозу босанске ендемичне болести. Узрок болести је мржња, а судбина болесника безнадежна. Мржња је оруђе нагона за уништењем и самоуништењем, сила која све позитивно преиначава у негативно. Аскетa мрзи сладостраснике, пијанице мрзе цео свет, трезвењаци мрзе пијанице, верници мрзе људе друге вере и невернике, они који воле мрзе друге који воле, јер воле нешто друго. Тако се племенита осећања – вера, љубав, осећање за правду – троше у мржњи, а раздвојеност народа и вера у Босни само мржњом премошћује. И ту, по Левенфелду, нема места за човека који не дели ову болест са ближњима. Левенфелд одлази из Босне, ради као лекар у Паризу, лечи сиромашне људе без накнаде, потом као добровољац учествује у Шпанском грађанском рату, у којем гине. Левенфелд је побегао из Босне, али није могао да побегне од мржње и сукоба два света који се одиграва свуда.

Наводимо упечатљиве Левенфелдове речи:

„Али видиш, има нешто што би људи из Босне, бар људи твоје врсте, морали да увиде, да не губе никад из вида: Босна је земља мржње и страха. [...] Можда би у Босни требало опомињати човека да се на сваком кораку, у свакој мисли и сваком, и најузвишенијем, осећању чува мржње, урођене, несвесне, ендемичне мржње. Јер тој заосталој у убојој земљи, у којој живе збијено четири разне вере, требало би четири пута више љубави, међусобног разумевања и сношљивости него другим земљама” (Андрић 2018: 319, 321).

Упркос свему, нажалост, овако је скончао:

„Прошло је опет седам-осам година. Једног дана, опет случајно, сазнао сам за даљу судбину овог мог друга. Кад је у Шпанији почео грађански рат, он је напустио све и отишао као добровољац у републиканску војску. Организовао је превизијалишта и болнице, прочуо се својом ревношћу и знањем. Почетком 1938. године налазио се у једном малом арагонском градићу чије име нико од наших није умео право изговорити. На његову болницу извршен је ваздушни напад у по бела дана и он је погинуо заједно са готово свим својим рањеницима. Тако је завршио живот човек који је побегао од мржње” (Андрић 2018: 322).

Потреба за љубављу као испуњењем и избављењем од животних мука представља мотив готово свих дела Иве Андрића. Ликови су усамљени, несхваћени, отуђени од свих, па често и од своје најближе околине. Усамљенички живот подједнако је мучан за оне који животаре своје дане без игде икога, као и за оне који поред себе имају брачне другове, јер за њих остају странци, неспособни да остваре суштинску блискост и разумевање. Усамљеност и неприлагођеност јесу последица, пре свега, њиховог порекла, компликованих породичних односа, криве

спојености, али и друштвених околности и захтева средине у којој живе. Једни су физички сами, други – у разговору, трећи – тужно сагледавајући своју судбину. У приповеци „Речи” супруг од Пауле тражи речи утехе, јер су током живота веома мало разговарали, али их не добија.

Андрић брачни пар представља овако: „На хотелском степеништу учтиво су поздрављали суседе, учтивошћу деветнаестог века, али нису се дружили ни с ким, нит су се после јела задржавали у трпезарији или у минијатурном салону” (Андрић 2018: 670). Паула смиреним гласом описује последње тренутке са супругом:

„Падао је на махове у агонију и ћутао, али чим би мало дошао себи једнако је понављао, преклињући ме: 'Говори, Паула, говори! Кажу шта било, ма шта, само реци нешто, реци!' – Тако све до јутрос, када је издахнуо. А мени се стегла уста и речи једне нисам успела да изговорим, иако сам живо желела и искрено настојала да то учиним. Гукала сам му као детету и трљала му руке које су стале да се хладе, али речи, речи нисам умела, нисам могла да кажем” (Андрић 2018: 672).

Наратор даље наставља причу:

„Тако се, после неколико дана, и опростила са мном, захваљујући ми истим формулама на добром суседству и малој услузи онога дана. И отпутовала је у Лондон, са обилним пртљагом у којем је негде била и урна са пепелом њеног мужа. [...] Остао сам на степеништу малог уредног хотела, у свести са сликом човека који је у најтежем часу узалуд тражио једну једину реч, као кап воде у пустињи, и са мојим недогледним размишљањима о животу људи и о смислу и вредности речи. После неколико дана сам отпутовао, и заборавио” (Андрић 2018: 672).

Након читања ових приповедака реконструисали смо дешавања у потрази за темом која је у овом широком спектру највише занимала аутора, а то је тема зла и плаћања кривице. Андрић показује огољено зло које не долази од неке више, треће силе, него од човека самог. Зло је извориште свега испричаног, оно је неунуштиво јер је део човековог бића; питање је само када ће се појавити, јер га је тешко предвидети. Кључни проблем је у томе што се једно зло распирује другим злом, а злочин кажњава новим злочиним, па зато излаза нема. Ове Андрићеве приповетке истрајно се баве свим болним темама из ове сфере: плаћањем кривице која је наслеђена, а не стечена, насиљем, односом жртве и целата, истине, сведока.

Сагледани синхронијски, ове приповетке и ликови показују да је Андрић приступио јеврејству из разних перспектива, комплексно и у контексту општијих тема, као што су живот појединаца и развој заједница у историјској дијахронији; питање идентитета, његових преображаја и мултикултуралности; проблем људског зла и улоге јединке/колектива у његовој генези и спровођењу; проблем друштвених „мањина” и маргиналних скупина – жена у традиционалном друштву и временима транзиције, људи са статусом „између”, изопштеника, дисидената.

Приповетке у којима се Андрић бави генезом зла, његовим специфичним појавним облицима и анализом психологије његових спроводитеља и жртава су „Деца” и „Бифе ”Титаник”. Приповетке где се јеврејски ликови јављају у оквиру теме идентитета, названи људи „између” су: „Речи” и „Писмо из 1920. године”. У приповеци „Љубав у касаби” представљен је женски лик, кроз који је писац у своје сагледавање јеврејских тема увео родну перспективу.

Сви ликови у овим Андрићевим приповеткама (Рифка, Паула, Макс Левенфелд, Менто Папо, јеврејски дечаки) плаћали су кривицу коју нису лично

починили, већ им је остала у наслеђе. Извесно је да свака од ових пищевих приповедака носи заједничку поруку која се састоји у следећем – да школу толеранције, односно безусловног и доследног поштовања човека у његовој различитости, његовог пуног достојанства и унутарње слободе, нисмо прошли и да и даље о томе ваља говорити и на томе радити.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић 2018: И. Андрић, *Приче*, Београд: Лагуна.
- Видаковић Петров 1986: К. Видаковић Петров, *Култура шпанских Јевреја на југословенском тлу*, Сарајево: Свијетлост.
- Вукићевић 2011: Д. Вукићевић, *Анархија текста*, Београд: Службени гласник.
- Вучковић 1974: Р. Вучковић, *Велика синџеза*, Сарајево: Свјетлост.
- Гркић 1993: Р. Гркић, *Искусства прозе*, Нови Сад: Српска читаоница и књижница у Иригу.
- Давид 2015: Ф. Давид, *Кућа сећања и заорава*, Београд: Лагуна.
- Живковић 1994: Д. Живковић, *Европски оквири српске књижевности*, књ. 5, Београд: Просвета.
- Зафрански 2005: Р. Зафрански, *Зло или драма слободе*, Београд: Службени лист СЦГ.
- Јеремић 2007: Љ. Јеремић, *О српским писцима*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Конрад 2008: Ђ. Конрад, *Одлазак од куће и повратак кући*, Београд: Архипелаг.
- Конрад 2001: Ђ. Конрад, *Невидљиви глас*, Нови Сад: Стилос.
- Леовац 1979: С. Леовац, *Приповедач Иво Андрић*, Нови Сад: Матица српска.
- Ломпар 2009: М. Ломпар, *Моралистички фрагменти*, Београд: Нолит.
- Милер 2012: Т. Милер, *Истинити прича*, Нови Сад: Академска књига.
- Мирковић, 1981: Ч. Мирковић, *Једна деценија: књижевна вредновања (1970-1980)*, Београд: научна књига.
- Палавестра 1998: П. Палавестра, *Јеврејски писци у српској књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Поповић 2009: Р. Поповић, *Андрићева пријатељства*, Београд: Службени гласник.
- Савић 2001: М. Савић, *Упошребна шела*, Београд: Политика.
- Свенсон 2006: Л. Свенсон, *Филозофија зла*, Београд: Геопоетика.
- Стојановић 2003: Д. Стојановић, *Лейа бића Иве Андрића*, Нови Сад/Подгорица: Платонеум/ЦИД.
- Џадић 1996: П. Џадић, *Иво Андрић, есеј*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Шутић 1998: М. Шутић, *Ветар и меланхолија: естетичко-теоријска истраживања*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

PAYMENT OF GUILT (FIVE JEWISH CHARACTERS IN ANDRIĆ'S SHORT STORIES)

Summary

In Andrić's stories, Jews have a special place. They are presented as individual and collective expressions of the archetypal sacrifice. The aim of the paper was to use the analytical-synthetic method to illuminate the author's approach to Judaism through the analysis of five Jewish characters (Rifka, Paula, Max Levinfeld, Mento Papo, Jewish boys) from the following stories: "Love in the town", "Words", "Letter from 1920",

“Buffet ‘Titanic’”, “Children”. We have concluded that the reasons for the emergence of anti-Semitism are very complex and based on the payment of guilt that is inherited, not acquired, that we have not graduated from the school of tolerance, i.e. the unconditional and consistent respect for human beings in their diversity, full dignity and inner freedom, and that we need to continue discussing it and working on it.

Keywords: Andrić, Jews, anti-Semitism, guilt, victim

Snežana S. Baščarević

